

Оригинални научни рад
УДК: 821.163.41.09-31 Бојичић Р.
82.01
DOI: 10.5937/zrffp54-47207

ХУМОР И САТИРА У МОДЕРНОМ ПИКАРСКОМ РОМАНУ *ТХЕ БОДИГАРД* РАДИВОЈА БОЈИЧИЋА (ОД ЕТНОПСИХОЛОШКЕ АНЕГДОТЕ ДО ДРУШТВЕНЕ КРИТИКЕ)

Марија С. ЈЕФТИМИЈЕВИЋ МИХАЈЛОВИЋ¹
Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић (Србија)

¹ mjmihajlovic@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9036-6185>

Рад примљен: 18. 10. 2023.

Рад прихваћен: 5. 3. 2024.

ХУМОР И САТИРА У МОДЕРНОМ ПИКАРСКОМ РОМАНУ *ТХЕ БОДИГАРД* РАДИВОЈА БОЈИЧИЋА (ОД ЕТНОПСИХОЛОШКЕ АНЕГДОТЕ ДО ДРУШТВЕНЕ КРИТИКЕ)²

Кључне речи:

хумор;
сатира;
апсурд;
гротеска;
комично
преувеличавање;
комична
карактеризација.

Сажетак. У раду се разматрају елементи хумора и сати-
ре у роману *Тхе бодигард* Радивоја Бојичића, који је већ у
поднаслову одређен као пикарски роман. Хумористичко-
сатирична димензија романа организована је колико у ко-
мичној карактеризацији главног јунака, толико у језику и
стилу романа, којима писац од почетне етнопсихолошке
анегдоте претвара књигу у изузетно сатирично дело и кри-
тику изопачености савременог света. Посебну димензију
комичног у роману аутор остварује користећи поступак ко-
мичне карактеризације главног јунака, поступак комичног
преувеличавања (карикатурално, хиперболично, гротеск-
но), поступак уметања интертекстуалних деоница у којима
главни јунак пародично реферише на познате синтагме,
фразе, флоскуле, цитате из домаће литературе и културе, те
користећи језички корпус и терминологију саобразну свету
у ком се главни јунак нашао, али стављајући у први план
управо језик главног јунака, чиме се истиче његово поре-
кло, социјални статус и особена дијалекатска „писменост”.

² Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уго-
вору склопљеним са Министарством просвете, науке и техноло-
шког развоја број 451-03-68/2022-14 од 17. јануара 2022. године.

Од Аристотела, Декарта, Хобса, Канта, Шопенхауера, Бергсона, Хартмана, до Пропа, Пиранделија и савремених мислилаца и теоретичара, *смех* као психолошка, антрополошка, социолошка, културолошка, философско-естетичка и књижевнотеоријска категорија не престаје да буде предмет различитих теорија које су претендовале и претендују на свеобухватност. Па ипак, чини се да је предмет тих теорија углавном остајао изван замишљених оквира, а сами покушаји дефинисања *смешној* помало су и сами били *смешни* (видети Требјешанин, 2009, стр. 11). При свему томе, неоспорна је функција смеха као сублимације и прочишћења (катарзе), без обзира о ком облику смехотворног је реч: о „бенижном” или „злоћудном” хумору (Проп) – иронији, сатири, сарказму, апсурду или пародији. Чини се парадоксалним, али истинитим, да је време највећих историјских и друштвених криза, очајања, безнађа и несрећа (попут ратова) било и најповољније време за цветање хумора, односно сатире (најчешће као типа „злоћудног” хумора), као симбиозе комичних и трагичних ефеката. „Ништа није озбиљније од смешног”, тврди италијански теоретичар Луиђи Пирандело, чиме релативизује сва претходна тврђења о недостојности смеха као теоријског предмета. „Постоји катарза кроз смех: сажаљење кроз смех и смех уз сажаљење” (према Perišić, 2013, стр. 16).

Када, међутим, у *сатиричном* доминира *комично*, онда је и природа смеха који изазива у читаоцу мање „злоћудна” од „класичне” сатире, која се најчешће дистанцира од свог објекта, не воли га и не саосећа са њим – већ га мрзи и презире. За разлику од сатиричара који је усмерен на непосредно и бескрупулозно жигосање глупости, неморала, зала и изопачености сваке врсте, сатиричар чија је критика сублимисана у иронијском, а још више у комичном, то ради са више иронијске ерудиције и луцидности, из чега произилази и *доброћудан смех са њоуком* – читалац не само да се смеје, већ се и освешћује; ведар, али трезвен, насмејан, али пробуђен из сна о шареној свакодневици и свом „златном добу” као фатаморгани. Хумор се ту јавља и као *одбрана и лек*, и као *јорка њилула* за успавану свест човека који је, с једне стране, доживео егзистенцијално и духовно потонуће у различите облике моралних и друштвених невредности, а са друге, немоћан је да

се друштвено и етички дозвољеним средствима против њих бори. Такву улогу најчешће имају афоризми, који, као убојито иронијско, сатирично, а често и саркастично средство, ефектније и непосредније делују на читаоца, од, на пример, сатиричне приповетке или романа, будући да им је и сама форма ближа духу савременог нестрпљивог човека, неспремног да поклони време и пажњу нечему иоле обимнијег садржаја или ономе што изискује већу интелектуалну ангажованост.

Иако у литературу с таквом врстом друштвене улоге спадају и поезија, и проза, оне су као књижевна врста малобројније у односу на афоризме и таква хумористичко-сатирична дела често се сматрају мање вредним литерарним остварењима. Један од најистакнутијих савремених сатиричара и хумориста, драмски писац и прозаиста, вишегодишњи уредник *Ошшшаној жежа*, Радивоје Бојичић, узрок томе види и у стању савремене сатиричне продукције, која је „често у рукама аматера, особа које убијају време пишући безбројне афоризме, епиграме и хумористичку поезију у нешто мањој мери, а онда и хумореске, козерије и сатиричне приче” (Богутовић, 2023 стр. 22). У том смислу, појава једног хумористичко-сатиричног романа, какав је Бојичићев роман *Тхе бодигард*, изазива посебну пажњу јавности, и читалачке и критичарске, како због одступања од устаљене праксе у литерарном свету у којем је доминација афоризма евидентна (премда, не и оправдана), тако и због саме теме коју писац узима за предмет хумористичко-сатиричне обраде.

Одређујући поднасловом роман као *њикарски*, писац упућује читаоца на жанр романа који датира из XVI века,³ а који је настао као реакција на пасторалне и авантуристичке романе, најчешће аутобиографске исповести скитница и пробисвета (*picaro* – ‘пробисвет, обешењак, лопов, скитница’). Пикаро представља антијунака, чији луталачки живот протиче у бескрупулозној борби за самоодржањем. Садржину ових романа чини низ пустоловина главног јунака, описаних фрагментарно, без чврсте структуре, које представљају потпуну супротност витешкој концепцији света (*Pikarski roman*, 1986, стр. 558). Савремени пикарски роман Радивоја Бојичића *Тхе бодигард* преузима из књижевне традиције основне карактеристике овог жанра, али је усмеравањем пажње на пустоловине једног савременог пикара – бившег телохранитеља чији су „живот и прикљученија” препуни елемената ироније, сатире, апсурда и гротеске, али пре свега хумора, у знатној мери одступио од првобитне замисли о пикарском роману. То јест, елементи овог жанра нису занемарљиви у конституисању самог приповедног тока, али су мање важни наспрам луцидног хумора, иза кога се крије и оштра критика изокренутог система вредности савременог света.

³ Првим пикарским романом сматра се роман *Lazzarillo de Tormes* (1554), непознатог шпанског аутора. Anonim (*Lazzarillo de Tormes: pikarski roman nepoznatog španjolskog autora iz XVI stoljeća*. Prev. J. Sedmak. Zagreb: Naprijed).

Говорећи о свом роману *Тхе догијард*, сам Бојичић је потврдио оно што је и општи утисак читаоца: да је хумор „негован [...] с предумишљајем”, односно да је циљ писања био да то „буде књига тоталног хумора” (Богутовић, 2023, стр. 22). Уопште говорећи, Бојичићев хумор готово и да нема пандан у савременој сатирично-хумористичкој прозној традицији, јер су његову „хумористичку интелигенцију” (Лакићевић, 2007, стр. 157), као особен и препознатљив уметнички израз и стилски поступак, издвајали сви аутори који су писали о његовим хумористичко-сатиричним књигама. Тако је Божидар Милидраговић запазио да се Бојичићев хумор „најбриљантније исказује кроз максимално функционалан језик”, посебно истичући „доброћудну” природу његовог хумора, његову „незлобивост, његов такт да никог не повреди, а сваком да се осмехне и подсмехне” (Милидраговић, 1992). Матија Бећковић је, потврђујући тезу о Бојичићевој хумористичкој интелигенцији, луцидно запазио да је он „храбро почео да пише оно што се толико дуго прича”, али да је „за те мучне садржаје [...] нашао многе излазе и решења у својој духовитости, у својој маштовитости, у својој безазлености, у своме здрављу” (Бећковић, 1998).⁴

Када је у питању природа смеха у роману *Тхе догијард*, Бојичић нимало не одступа од свог утврђеног система у коме је хумор незлобив, али није „плитак”, већ има наглашени сатирични ангажман, у чему се огледа и традиционална улога сатире као критичког сагледавања друштва. Разобличавање пољуљаних моралних вредности, тачније, оних које нестају, у епохи којој припадамо, писац је на изразит луцидно-хумористички начин изразио кроз метонимијску пројекцију дехуманизованог света у којој влада принцип силе и новца. Свет Бојичићевих јунака, односно антијунака, јесте свет естраде, наркоманије, оружја, корупције, наркопрофитерства, свет у којем се говори језиком улице и владају „закони асфалта”, у ком се нашао његов јунак – са урођеним осећањем за част и достојанство, а са повереним му задатком да чува најпре *боса* (великог наркодилера), потом његову жену, па ћерку, да би се на крају његова улога свела на чување кућног љубимца Жужу. Крајњу „пословну” понуду да чува кућну биљку-месождерку, ироничног назива *дарлинџионија*, одбија као знак достојанства. Осим што трагикомична улога телохранитеља бива деградирана избором штићеника, она је пропраћена и низом комичних заплета у сваком поглављу романа, при чему писац користи четири поступка:

- поступак комичне карактеризације главног јунака;
- поступак комичног преувеличавања (карикатурално, хиперболично, гротескно);

⁴ Рукопис Матије Бећковића, добијен љубазношћу господина Радивоја Бојичића, коме захваљујем на уступљеном материјалу, текстовима и рукописима о његовом стваралаштву.

– поступак уметања интертекстуалних деоница, у којима главни јунак пародично реферише на познате синтагме, фразе, флоскуле, цитате из домаће литературе и културе;

– језички корпус и терминологију саобразну свету у ком се главни јунак нашао, али стављајући у први план управо *језик* главног јунака и истичући његово порекло, социјални статус и особену дијалекатску „писменост”.

Роман *Тхе бодигард* потврђује почетну тезу да се хумористичко-сатирична дела јављају у доба највеће хипокризије, друштвеног и моралног посрнућа или баш као критички и хумористички одговор, као облик непристајања на новоустановљени поредак (вредности). За главног јунака Бојичић бира човека са израженим етнопсихолошким синдромом мегаломаније, у чијој свести се сукобљавају различити вредносни системи – стари (наслеђени) и нови (прихваћени). Из тог сукоба произилазе трагикомичне ситуације, парадокси и апсурди, јер се *бодигард* са урођеним осећањем „чојства и јунаштва”, неке врсте црногорског витештва, тешко и нерадо прилагођава свету у којем влада другачији систем вредности. За главног јунака писац бира Црногорца јер, осим што његов карактер најбоље одговара овом лику, у том човеку се „сукобљавају [...] старо и ново и то је главни сукоб у причи, што је код Црногораца ужасно изражено”. Осим тога, код њих се десила нека врста *иреламања свесћии* под којом се подразумева промена идентитета, начина мишљења и вредности (Судар, 2022). Међутим, треба рећи и то да овим романом Бојичић донекле остаје на линији неких својих ранијих остварења у којима кроз комично, апсурдно и гротескно, сукобљава старо и модерно, као у роману *Сервантес међу шљивама*, где кроз лик Дон Кихота „у земљи у транзицији”, представља – на крајње хумористичан начин – особине и менталитет нашег народа. Уопштено говорећи, Бојичић поседује неку врсту литерарно-психолошког скалпела којим успоставља саркастичне дијагнозе о стању свести човека данашњице. Он не престаје да истовремено изненађује и засмејава читаоца из реда у ред – и то изненађује *јознаћиим*, а засмејава *новооткривеним* (начином гледања на савремени свет и човека у њему).

С тим у вези стоје и поменути техника комичне карактеризације главног јунака, али и техника комичног преувеличавања. Бојичићев јунак је изразити антијунак, јер се и његова улога *чувара* манифестује као улога *насилника*, иако су бахатост, насиље и примитивизам представљени на начин који изазива смех. Све је код овог јунака пренаглашено – и физиономија, и карактер, и чојство, и его, и сила. Започињући своју исповест по већ завршеном животном позиву телохранитеља, овај савремени *ишкар* упућује читаоца најпре на фигуру *боса*, шефа, великог наркодилера, који је у његовој перцепцији уздигнут на ниво савременог (и његовог личног) бога којем служи. Будући да је његов шеф, по друштво и закон опасна личност, више година био на међународним потерницама, то јест у иностранству,

Бодигардова прича и започиње од тренутка смрти *боса* у Америци, у Мајами Бичу, када се формално његов позив телохранитеља и завршава и када – као крајњи апсурд и врхунац гротескног позива – добија понуду од неке Американке да буде чувар њене кућне биљке. Будући да се та недолжна понуда у свести главног јунака перципира као атак на достојанство и израз крајњег понижења, писац успева да у читаоцу изазове смех до суза, пре свега, представљајући свог јунака као човека у коме су сукобљена два супротстављена света међу којима он остаје трагикомично растргнут.

Међутим, овако поједностављена прича ни издалека не обухвата Бојичићев хумористичко-сатирично-апсурдни универзум у којем *комично* заузима примат над свим осталим димензијама романа. Ефекти смеха које аутор постиже доказују да нема предмета ни појаве који су недостојни комичке уметности, односно да (само) треба бити мајстор смеха који сваки предмет и појаву уме да преобрази у естетски релевантну слику. Да Бојичић свог јунака подвргава техници комичног преувеличавања, показује већ на почетку романа када га поставља у улогу комичног приповедача особеног (и препознатљивог) језика и стила: уместо књижевног облика „као”, употребљава „ка”, уместо локатива – неправилни облик, акузатив („У исти дан, 28. јула, и у исти знак, Лав, рођен је и мој газда” (Бојичић, 2022, стр. 9)) и посебно када му се, као облик подсећања на порекло и част, јавља дух ђеда Мика („Његов дух појављивао се увијек када сам у погрешно вријеме био на погрешном мијесту” (Бојичић, 2022, стр. 15)). Уопште узев, језички корпус романа *Тхе бодигард* подједнако је пажљиво грађен, колико је хумор пажљиво негован. На то упућује сам наслов у којем је ћирилично употребљен члан „the” – „Тхе”, чиме се указује на јунакову ироничну димензију разумевања посла који обавља, али, уз то, има призвук малограђанске тенденције усвајања туђег језика и туђих вредности као својих.

На оштрој поларизацији два света – оног из којег је *бодигард* потекао, кршне и јуначке Црне Горе, и оног у ком се животним позивом нашао – света криминала, дроге, силе и моћи, изграђен је његов комично-гротескни лик. Своју улогу он разуме, пре свега, као апсолутну оданост онеме коме служи и чување части, али је средство које притом користи искључиво сила. Спреман да „часно” брани поверено му биће, било да је реч о жени, детету или псу, овај (анти)јунак не само да стално улази у конфликте него их и започиње и разрешава једино онако како доликује његовом физичком и менталном склопу – насиљем. При томе, елементи комичног нису нити би могли бити садржани у поменутих средствима насиља, већ у чврстом уверењу главног јунака да поштено и савесно обавља задатак који му је поверен. *Бодигардов* физички портрет је еквивалентан његовом менталном портрету; он је и насилник и наивчина, примитивац и одани заштитник слабијег и из сукоба тих антагонистичких сила креирају се све апсурдне

ситуације и сцене у којима се, фигуративно речено, *бодигард* сналази као слон у *џродавници сћакла*. Јер, једна од главних одлика сатире, према тврђењу Нортропа Фраја, и јесте хумор заснован на осећању гротескног и апсурдног. А такву врсту хумора негује Радивије Бојичић.

Апсурдно и комично се манифестује и у језику главног јунака, доследног у употреби свог дијалекта и говора, из чега произилази низ комичних неспоразума са онима које чува. С једне стране, његов језик обилује архаизмима (*намасћирџи, васколики, авећинџа, касћии, макања, мрчо, чоче, јадо*), док, с друге стране, језик осталих актера романа иронично оличава доминантан језик улице, естраде и медија (*крећенчино, имбецилу, рећарде, ућока, дује цевџи, бело, дексћејџи, видер, вацај, касћинџи, мајбах*). Заправо, комична структура романа организована је колико у комичној карактеризацији главног јунака, толико у језику и стилу романа, којима писац од почетне етнопсихолошке анегдоте претвара књигу у врхунско сатирично дело у којем се извргава руглу све оно што се данас намеће као вредност без премца. Међутим, чини се да је особеност Бојичићевог сатиричног поступка садржана превасходно у његовој брџткости и поменутом *луцидном хумору*, те да је функција сатире као оштре критике друшћтва додатно оснажена и поткрепљена способношћу да се о „горком” говори на „сладак” начин. Бојичићев смех је аутентичан и разликује се од смеха кроз сузе и горког смеха (Лакићевић, 2023, стр. 15). Осим што код читаоца жели да изазове смех, он претендује и на интелигентног читаоца који разуме да у свакој шали има истине, односно сатирична интенција је у роману подједнако значајна колико и смех.

Томе додатно доприноси уметање интертекстуалних деоница у којима се реферише на познате мисли и флоскуле из историје, литературе и културе. Њима се превасходно постиже ефекат смеха, али се, такође, пародира на образовање без покрића (знања), митоманију, лицемерно родољубље и лажни национализам: „Знам ја те протуве, јадан, још док смо били тамо далеко, ће цвјета лимун жут” (Бојичић, 2022, стр. 11), „[...] али газда је стајао постојано кано клисурина” (Бојичић, 2022, стр. 13), „Ја сам учинио све да некако пронађем начин да газду оставим онамо, намо” (Бојичић, 2022, стр. 19), „Тако је обећање да си пепео био, а у пепео ћеш се вратити према моме газди испуњено до краја” (Бојичић, 2022, стр. 19), „[...] по веровању мог изабраног лекара Васе Пелагића” (Бојичић, 2022, стр. 22), „власник фризерске академије наука и умјетности” (Бојичић, 2022, стр. 61), „Толико сам имао слободног времена да сам могао, вала, комотно да кујем и коња по томе мјесецу” (Бојичић, 2022, стр. 125), „Жужу више није међу јавом, него је сад и она међу сном” (Бојичић, 2022, стр. 185), „крену према мени ко некад у осам, свој омиљени термин” (Бојичић, 2022, стр. 185). Уз то, роман садржи мноштво луцидних афоризама који су на истој сатиричној линији, због чега се заиста стиче утисак, како каже

Александар Чотрић, да је ово „роман састављен од афоризама, а некад да сваки афоризам у себи садржи роман”⁵

Осим свега тога, карактеристичан је однос који аутор има према свом јунаку, односно антијунаку. Овог модерног пикара он не осуђује нити му повлађује. Пушта га да у својој наивности, незграпности и примитивизму превасходно изазива смех, што се може подвести такође под мајсторство смехотворења. Не очекујући од читаоца да се определи за (под)смех или за оштру критику, писац је остварио пун капацитет свог сатиричног ангажмана. Преко индивидуалног портрета осликан је колектив, оболео од истих болести као и главни јунак романа.

Извор

Бојичић, Р. (2022). *Тхе бодигард: њикарски роман*. Београд: Лагуна.

Литература

- Бећковић, М. (1998). Говор на промоцији књига *Између два светла* Радивоја Бојичића и *Породични албум* Драгана Лакићевића (рукопис). Београд: Студентски културни центар.
- Богutowић, Д. (2023, 25. април). Ведрина света (Радивоје Бојичић о хумористичко-сатиричном роману *Тхе бодигард*). *Новосћи*, 22.
- Лакићевић, Д. (2007). Белешка о писцу. У: Р. Бојичић, *Сервантес међу шљивама*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Лакићевић, Д. (2023). Бојичићев смех. *Књижевне новине*, LXXV (1328–1329), 15.
- Милидраговић, Б. (1992, 16. јул). Смех и понека сузица. *Полиџика*, 9.
- Судар, В. (2022, 3. јануар). Радивоје Бојичић: Некад су се Црногорци убијали за слободу и правду, данас за – хумор. *Сјутњик*. <https://sputnikportal.rs/20230103/radivoje-bojicic-nekad-su-se-crnogorci-ubijali-za-slobodu-i-pravdu-danas-za-humor-1148612687.html>
- Требјешанин, Ж. (2009). *Мач, шћић и мелем: њсихойолиџичка анализа хумора и сатирире*. Зрењанин: Агора.
- Anonim. (1964). *Lazarillo de Tormes: pikarski roman nepoznatog španjolskog autora iz XVI stoljeća*. Prev. J. Sedmak. Zagreb: Naprijed.
- Perišić, I. (2013). *Utopija smeha: vidovi komike i smeha u romanima „Mrtve duše” Nikolaja Gogolja, „Uliks” Džejmsa Džojisa i „Zlatno runo” Borislava Pekića*. Београд: Службени гласник.
- Pikarski roman. (1986). У: Д. Џивковић (ur.), *Rečnik književnih termina* (str. 558). Београд: Institut za književnost i umetnost – Nolit.

⁵ Реченица је преузета са последње стране (корице) Бојичићевог романа и представља извод из рецензије.

Хумор и сатира у модерном ишкарском роману Тхе бодигард Радивоја Бојићића (од етнoпсихолошке анегдоће до друшћивене кријишке)

Marija S. JEFTIMIJEVIĆ MIHAJLOVIĆ

Institute for Serbian Culture, Priština – Leposavić (Serbia)

Humor and Satire in the Modern Pictorial Novel
The Bodyguard by Radivoje Bojičić
 (from ethnopsychological anecdote to social criticism)

Summary

Starting from Northrop Frye's claim that one of the main characteristics of satire is the element of humor based on the feeling of the grotesque or absurd, but that satire is a critical presentation of social, political and other situations, this paper discusses the elements of humor and satire in the novel *The Bodyguard* by Radivoje Bojičić, which is already defined in the title as a "pictorial novel". Although pictorial novels in Serbian literature do not have a long and solid tradition, Bojičić's novel about a bodyguard, who as a kind of anti-hero tells about his life's vocation full of temptations and risks, with strong touches of irony, satire and parody, as well as humor that affirms values contrary to those that are recognizable at first glance, enters the ranks of original and self-contained achievements, thus strengthening the humorous-satirical tradition embodied mostly in the work of Branislav Nušić and of Branko Ćopić.

The writer achieves a special dimension of the comic in the novel by using the procedure of comic characterization of the main character, the procedure of comic exaggeration (caricatural, hyperbolic, grotesque), the procedure of inserting intertextual sections, in which the main character parodically refers to well-known phrases, platitudes and quotations from domestic literature and culture, and using a linguistic corpus and terminology appropriate to the world in which the main character found himself, but putting in the foreground precisely the language of the main character and highlighting his origin, social status and special dialectal "literacy". Because of all this, it is possible to read this novel not only as a humorous and satirical piece but also as an ethnopsychological anecdote about a primitive, aggressive and naïve man who must be first in everything – especially in heroism.

Keywords: humor; satire; absurdity; grotesque; comic exaggeration; comic characterization.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).